

LÁSZLÓ SZABOLCS

VÉGIGÉLNI EGY GONDOLAT TÖRTÉNETÉT

Horváth Andor és az egyetem

„Svédek szeretnék lenni Romániában, de nem ám akármilyenek, hanem finnországi svédek. Magyar egyetemet kérünk ugyanis. A svédeknek pedig van. Hát ezért szeretnék mi svédek lenni Romániában. De mi svédek csak úgy lehetünk idehaza, Erdélyben, ha a románoknak is tetszenék, hogy finnek legyenek.”¹

■ Horváth Andor közel ötvenéves volt, amikor 1990-ben elnyerte a BBTE Magyar Irodalomtudományi Tanszékének adjunktusi állását. Talán ennek köszönhető, hogy noha mindvégig egyedülálló természetességgel és szakmaisággal tudta betölteni a tanári szerepet, mégsem tekintette magától értetődőnek vagy lezártnak az oktatói feladatkört és az egyetemi rendszert. Az egyetemi oktatók azon típusához tartozott, akik folyamatosan és következetesen gondolkoznak az egyetemről és az „Egyetemről”: vagyis a számukra szellemi munkát és kenyeret adó intézmény konkrét értelemben vett fejleszthetőségéről és annak elvi szinten értett mibenlétéről, kulturális-társadalmi funkciójáról. A romániai rendszerváltást követő évtizedekben ez azt jelentette, hogy Horváth Andor egyszerre kapcsolódott bele az erdélyi kisebbségi magyar felsőoktatás körül kialakult szakmai, de leginkább politikai vitába, és fogalmazott meg fontos, általános kérdéseket a kibontakozó demokrácia és piacgazdaság keretei között átváltozó Egyetemről. Igazi *public intellectual*ként mindvégig tudta és vállalta, hogy mindkét probléma alapvető módon közéleti, tehát politikai ügy, amelyhez kisebbségi magyarként, román állampolgárként és európaiként szolt hozzá.

Amennyiben képesek vagyunk történelmi távlatba helyezni a nem túl távoli „kilencvenes éveket”, láthatjuk, hogy alapvető és fontos nyilvános viták korszaka volt Közép- és Kelet-Európában. Az államszocializmus korlátolt, irányított és „szimulált” nyilvánosságát felváltó sajtószabadság adott először lehetőséget arra, hogy nem csupán a megbukott rezsimmel kapcsolatos, hanem a teljes huszadik századra vonatkozó kulcsfontosságú történelmi és társadalmi kérdésekről vitázni lehessen a régió országaiban. 1989 után ugyanis nem csupán a frissen összeomlott diktatúra traumatikus epizódjai és megoldatlan problémái, hanem a korábban tabuként kezelt első és a második világháború, a húszas és harmincas évek szélsőjobb-oldali és zsidóellenes politikája, illetve a holokauszt sajátosan komplex témái is bekerültek a nyilvános diskurzusba.

Romániában többek között ekkor kezdődhetett el nemcsak a Ceaușescu nevével jelzett nemzetikommunista időszak kisebbségellenes politikájának feldolgozása és kitárgyalása, de az 1945-ös társadalmi-politikai változások elemzése is kisebbségi magyar szempontból.² Témává lett például az 1945-ben sajátos körülmények között alapított Bolyai Tudományegyetem és az 1952-ben létrehozott Magyar Autonóm Tartomány kérdésköre is.³ Szembe kellett nézni azzal a kérdéssel, hogy a Bolyai Egyetemhez fűződő intézményi folytonosság, hagyomány és emlékezet miként viszonyul az 1959-ben önkényesen egyesített, majd 1990 után mérsékelt reformokon áteső BBTE realitásához. Megnyílt a lehetőség arra, hogy szakmai és politikai értelemben ki lehessen elemezni, milyen megoldás kedvezőbb a romániai magyar kisebbségi felsőoktatás számára.

Ugyanez a korszak az egyetemhez mint univerzális intézményhez kötődő általánosabb kérdéseknek a megvizsgálását is megkövetelte. Milyen szerepe legyen az egyetemes tudomány és kultúra reprodukciójában? Feladatként vállalja-e az új demokratikus társadalomhoz és a kibontakozó piacgazdasághoz szükséges tudás átadását? Milyen új eliteket képezzen egy új korszak számára? Sürgető körülményt jelentett a felsőoktatás gyors demokratizálódása, avagy – más perspektívából nézve – tömegesedése, illetve a munkapiac elvárásaihoz történő mind szorosabb kötődése. Magyarán, a posztkommunista államok az 1990-es években az egyetemet érintő társadalmi, politikai és kulturális kérdések gyors felhalmozódásával találták szembe magukat – olyan kihívásokkal, amelyekre Nyugat-Európában vagy az Egyesült Államokban már az 1950-es években kezdtek válaszokat keresni.⁴ Ebben a kettős kontextusban szeretném elhelyezni és elemezni Horváth Andor közéleti megnyilvánulásait és elméleti írásait az egyetem témájával kapcsolatban.

Horváth Andor és az állami magyar egyetem kérdése Erdélyben

■ Az állami magyar egyetem létrehozásának kísérletét és a kisebbségi felsőoktatás körüli közéleti vitát már többször kielemezték, ezért csak röviden ismertetem a történetet.⁵ Az önálló egyetem, azaz a hajdani Bolyai Egyetem státusának a visszaállítása közvetlenül a rendszerváltás után merült fel az erdélyi értelmiség köreiben: 1990-ben megalakult a Bolyai Társaság, és az RMDSZ is bevette ezt a követelést a hivatalos programjába.⁶ A kezdeti plurális és liberális légkörben egy ideig lehetségesnek tűnt az ötlet megvalósítása, ám – Horváth Andor óvatos megfogalmazását használva – a „román politikai élet alakulása rövidesen olyan irányt vett, amely a kisebbség megfogalmazta igények teljesítésének nem kedvezett”.⁷ Bár a Bolyai Egyetem újratemtése továbbra is politikai cél maradt a nacionalista Iliescu-korszakban, ezzel párhuzamosan a kolozsvári BBTE magyar szakjai fokozatosan visszaépültek és kibővültek. Az 1996-os választások meghozták Emil Constantinescunak az elnöki címet, az RMDSZ-nek pedig az első koalíciópartneri pozíciót – ezzel az önálló egyetem terve újból lehetségesnek mutatkozott. Ismét Horváth Andor szavait és akkori reményét idézve: „Romániában csakugyan lehetőség nyílt arra, hogy egy új politikai osztály a politikai gondolkodás más szintjén, más kritériumrendszer szerint dolgozza ki és alkalmazza a maga társadalmi stratégiáját.”⁸

Az újonnan alakult kormány egyik első sürgősségi rendeletével módosította az 1995-ös tanügyi törvényt, előírva, hogy a felsőoktatást anyanyelven külön csoportok, szakok, kollégiumok, részlegek, fakultások és *intézmények* formájában lehet megvalósítani. A Bolyai Társaság 1997 januárjában ismét kérte az önálló egyetem kérdésének tisztázását, és kezdetben határozottan pozitív visszajelzések érkeztek mind az államelnök, mind Victor Ciorbea miniszterelnök részéről. Ám a román sajtó által felkapott témát hamarosan nemcsak az ellenzékbe került szocialista (PDSR) politikusok, hanem az RMDSZ saját koalíciós partnerei (például az akkor még létező Parasztpárt) is keményen támadták: „szeparatizmussal”, az oktatás „föderalizálásával” és „etnikai enklávék” létrehozásával vádolták az önálló egyetem mellett kiálló magyar és román közéleti szereplőket. A kiengesztelő gesztusként 1998 őszén kezdeményezett Petőfi–Schiller magyar–német nyelvű állami egyetem valójában sem a kisebbségi magyar, sem a többségi román elvárásoknak nem felelt meg, ezért „már a megvalósíthatósági tervezés szakaszában elakadt”.⁹ A következő évben elfogadott új tanügyi törvény a felsőoktatás „multikulturális struktúráit” immár csak csoportok, tagozatok vagy vonalak formájában engedélyezte, kizárva egy önálló intézmény lehetőségét – és gyakorlatilag erre a korlátozott értelmezésre épül a jelenleg érvényben levő 2011-es törvény is.

A pártpolitikai huzavonával összekapcsolódva az önálló magyar egyetem és a BBTE többnyelvűsége körül kialakult egy szerteágazó és fokozatosan radikalizáló-

dó közéleti vita, mely a részben párhuzamosan működő, részben átfedésben levő magyar és román nyilvánosságban zajlott le. Az etnopolitika bináris premisszáitól eltérően komoly belső ellentétek alakultak ki a „magyar” és a „román” oldalon is. Amennyiben a probléma úgy vetődött fel, hogy a tervezett Bolyai Egyetem a létező kolozsvári egyetem többnyelvűségét szüntetné meg, az elképzelés erőteljesen megosztotta a kisebbségi magyar véleményeket. A többségi román álláspont és maga a kormánykoalíció is a magyar egyetem gondolatának (vérszegény) támogatása, illetve (vehemens) elutasítása szerint tört meg. Ebbe az elmérgesedő helyzetbe s az európai integráció felé kacsingató román kormány nagy öröme a BBTE akkori rektora és a későbbi tanügyminiszter, Andrei Marga hozott új irányt. Marga ugyanis a „multikulturalizmusban” vélte megtalálni a kisebbségi felsőoktatás „modern és európai” megoldását, mert az „autentikus alternatívát jelent az asszimilációval és a szeparatizmussal szemben, ugyanakkor történelmi hagyománya is van, illeszkedik a kurrens európai stratégiákba, és ami a legfontosabb, pozitív eredményeket tud felmutatni”.¹⁰

Ám ez gyakorlatban a már létező intézményi többnyelvűség egyszerű „rebrandingjét” és nem a kisebbségi részlegek komolyabb kiszélesítését vagy önállósítását jelentette. Kezdetben a multikulturális intézmény ígéretes ötletét a BBTE magyar professzorai közül is támogatták néhányan, például Cs. Gyimesi Éva, de amint nyilvánvalóvá vált az egyetemi szenátusi gyűléseken, hogy csupán a status quo bebetonozására használt divatos lózung, nyíltan elhatárolódtak Marga álláspontjától.¹¹ A bukaresti kormány azonban teljes gőzzel beállt a Marga-féle multikulti projekt mögé – sőt idővel az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet (EBESZ) Nemzeti Kisebbségi Főbiztosa, Max van der Stoep is áldását adta a BBTE nemzetközileg „sikeressé” multikulturális profiljára. Ezek az erőteljes politikai gesztusok egyrészt hathatósan leszűkítették a „többkultúrújúság” értelmezhetőségét Romániában, másrészt ellehetetlenítették az önálló magyar egyetem létrejöttének politikai esélyeit, harmadrészt pedig hosszú távon népszerűtlenné tették nemcsak erdélyi, de az összmagyar nyilvánosságban is a multikulturalizmus – jobb sorsot érdemlő – fogalmát. A magyar állam által támogatott Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem 2001-es megalapításával pedig gyakorlatilag érdektelenné és tárgytalanná vált a Bolyai Egyetemnek, azaz egy romániai *állami* magyar egyetemnek a visszaállítási terve.

Horváth Andor, több kolozsvári kollégájához hasonlóan, egyrészt aktív közéleti szerepet vállalt ebben a széles körű vitában, másrészt pedig ezzel párhuzamosan elemezte és értékelte a vita menetét. A rendszerváltást követő évtizedben több közéleti funkciót is betöltött: 1990 és 1992 között a Művelődési Minisztérium miniszterhelyettese, majd államtitkára; 1990-től a romániai Soros Alapítvány kuratóriumi tagja; és 1996-tól a *Korunk* főszerkesztő-helyettese. Mindezek mellett 1995-ben a Bolyai Társaság elnökévé választották, ezt a tisztséget 1999-ig töltötte be. Erről a szerepről egy későbbi interjúban így vall: „képviselnem kellett a közélet fórumán az önálló állami magyar egyetem gondolatát. A társaság véleményét hangoztattam nyilvános viták, televíziós beszélgetések alkalmával, cikkek, állásfoglalások formájában. Végigéltem azokban az években e gondolat történetét a politika és a szélesebb nyilvánosság színterein: közelinek látszó tervek, illúziók, előítéletek és ígérek útvesztőjében, jószerint eredménytelenül, de nem haszontalanul.”¹²

A Társaság elnökeként beszédekben és nyílt levelekben, elemzőként pedig különböző fórumokon (*Korunk*, *Magyar Kisebbség*, *Szabadság* stb.) megjelentetett cikkekben szólt hozzá rendszeresen a vitához. Továbbá azon kevés erdélyi magyar értelmiségiek közé tartozott, akik természetesnek és fontosnak tartották, hogy a román nyelvű sajtóban a többségi nyilvánossággal is kommunikáljanak – esetében a *Revista 22*-ban közölt cikkek révén. A továbbiakban azt vázoló fel, hogy Horváth

Andor miként vett részt ebben az országos szintű vitában, pontosabban azt, hogy milyen érvekre építette az önálló magyar egyetemet szorgalmazó álláspontját. Kezdetől tudatosan és következetesen politikai, azaz a romániai demokrácia kibontakozásához és működéséhez tartozó elvi kérdésnek fogta fel a kisebbségi felsőoktatás s konkrétan az önálló magyar egyetem kérdését. Nem volt könnyű dolga: a politikai mezőny által kudarcra ítélt és több irányból is hevesen támadott, de ugyanakkor európai modelleken és történelmi precedensen alapuló ötletet képviselt. Hogy az egyetem ügye végül mégsem lett sikeres, az végképp nem Horváth Andor érveinek a minőségén, érthetőségén vagy érvényességén múlt.

Az önálló magyar egyetem visszaállítása mellett felhozott egyik központi érv alapvetően történelmi: az 1945-ben alapított és 1959-ben felszámolt Bolyai Egyetem intézményi folytonosságára alapul. Indoklása morális jellegű: a kommunista diktatúra által elkövetett zsarnoki lépés „jogorvoslását”, azaz egy történelmi igazságtalanság helyrehozatalát kéri az immár legitimnek tekintett román kormánytól. A Bolyai Társaság Elnökségének 1997. január 23-án kiadott nyilatkozata szerint a romániai magyar értelmiség elvárja, hogy az új politikai hatalom ismerje el a „két kolozsvári egyetem 1959-ben történt egyesítésének jogtalan és önkényes voltát, valamint azt a tényt, hogy ez szerves része volt [...] a magyar nyelvű oktatás fokozatos felszámolásának”.¹³ Horváth Andor ugyanezt hangsúlyozta a *Revista 22* májusi számában a román közönség felé: „1945-ben a Bolyai Egyetem elismerése egyet jelentett az asszimilációs politikáról való lemondással. És fordítva, a két egyetem egyesítése 1959-ben egyenlő volt a korábbi politikai kurzushoz, vagyis a kisebbségek fokozatos asszimilációjának a programjához való visszatéréssel.”¹⁴ Ebben az érvelésben határozottan pozitív értelmezést, mondhatni rehabilitációt kap a hajdani Bolyai Egyetem, amelynek kilencéves működése túlnyomóan egybeesett a sztálinista diktatúra korszakával. Az egyetem alapításának 50. évfordulójára rendezett budapesti ünnepségen Horváth Andor, a keletkezés és történelmi környezet ambivalenciáját elismerve, mégis követendő előképként határozza meg: „Ami nem fért be sem a Trianon előtti magyar, sem a Trianon utáni román állam koncepciójába, annak most helyet teremtett a történelem: Kolozsvárnak egyszerre volt magyar és román egyeteme, s mindkettő az kívánt és az is tudott lenni, ami nevéből következett: a tudomány és a műveltség univerzitása.”¹⁵

Ezen álláspontot képviselték az egyetem volt tanárai és diákjai, de voltak határozott ellenvélemények is a kolozsvári értelmiségi körökben. Az RMDSZ Szabadelvű Köre által 1997. január 31-én rendezett vitaesten például Magyarai Nándor László szociológus éles kritikával illette az „egyetem-tradícióra” való fókuszálást, mely szerint „mítosz és szent tehén”. Megítélése szerint az önálló egyetem kezdeményezői a nemzeti hagyományba, vagyis a múltba zárkóznak be, ami sérelmi politizálást eredményez, és szembemegy a „nyitás politikájával”. Ehelyett a „szakmai disputák és pragmatikus lépések mezejét” kellene kialakítani a BBTE magyar részeinek reformjáról.¹⁶ Jelen írásban nincs lehetőség rekonstruálni az egyetem kapcsán összecsapó kisebbségi álláspontok mögött levő összetett szakmai, intézményi és világszemléletbeli mozzanatokat – igazságot tenni közöttük pedig végképp nincs szándékomban.¹⁷ Megjegyezném azonban, hogy a „haladás és szakmaiság” pozíciójából kiosztott elutasító kritika igazságtalannak tűnik a Társaság nyilatkozatainak és főleg elnökének az árnyalt és pragmatikus megoldásokra nyitó kijelentései tükrében. Ugyanakkor Horváth Andor helyesen érzékelte, hogy a magyar egyetem ügye, mint a legtöbb közintézményi vagy közösségi kérdés, egyszerre szakmai és politikai probléma, amely kapcsán döntő fontosságúak a kisebbségi és többségi szimbolikus fórumokon tett reprezentatív kijelentések. Továbbá Magyarai Nándor az erdélyi és romániai közbeszédet strukturáló „román vs. magyar” dichotómiáját is kritizálta, és a szakmai párbeszédet mutatta fel kiútként. Ám pártatlan szakmai bírálók és politikamentes autoritások hiányában

Horváth Andornak egy már létező és sajnos etnikailag determinált diszkurzív mézőnyben kellett egy közösség véleményét képviselnie. Ebben az értelemben vélte hasznosnak, hogy a régi Bolyai Egyetemet az interetnikus kiegyezés és színvonalas tudományosság (tehát nem kisebbségi sérelem) példajaként mutassa fel, mint a jövőbeli intézménynek pozitív töltetű alapítómítoszatát. Továbbá a politikai érdekérvényesítés szimbolikus terében tett gesztusokként értelmezem következő két érvét is.

Az önálló magyar egyetem fontosságát hangsúlyozó másik központi érv demográfiai jellegű volt. Egyrészt figyelmeztetett, a romániai magyarok össznépességi arányukhoz (kb. 7%) képest alulreprezentáltak a felsőoktatásban (ez 4.4 % volt 1997 táján), és ezt orvosolni kell. Másrészt, és ebben található a politikai állítás, a kisebbség elitjének újratermeléséhez szükséges egy önálló egyetem, ami képes lenne Erdélyben tartani az anyanyelvi felsőoktatás hiánya miatt kivándorló fiatalokat, és általánosan fékezni tudná a kisebbség asszimilációját. Ebben az értelemben az egyetem a kisebbségi nemzetépítés alapelemeként jelenik meg, egybefonódva a közösségi önrendelkezéshez és önfenntartáshoz való joggal.¹⁸ Horváth Andor 1995-ös ünnepi beszéde szerint az egyetem indokoltsága „mindenekelőtt az állampolgári és szakmai esélyegyenlőség elvén nyugszik”, az erdélyi magyar kisebbség azon törekvésén, hogy „szellemi fennmaradását és érvényesülését múltja és hagyományai szintjén, európai mércék szerint tudja biztosítottak”.¹⁹ A román olvasóközönség számára ennél is direktebben fogalmazott: „A romániai magyar felsőoktatás körüli vita tétje nem más, mint az identitás megőrzése vagy az asszimiláció közötti választás. [...] Meg vagyok győződve, hogy a kérdés megfelelő jogi rendezése meg tudja állítani az értelmiségünk asszimilációját, és enyhíteni tudja a kivándorlási hullámot, s ezáltal visszafordítja kisebbségi közösségünk kulturális hanyatlásának folyamatát.”²⁰

Ezek természetesen hiperbolikus és túlzó kijelentések, amelyek egyetlen intézményben vélik megtalálni a kisebbségi közösség fennmaradásának megoldását. Retorikai funkciójuk a tágabb vitában az volt, hogy az egyetem fontosságát és szimbolikus, egyesítő jellegét kiemeljék – sőt azt sugallhatják, hogy az intézmény sorsa a kisebbségi közösség sorsával tehető azonossá. Az előbbi érvehhez hasonlóan ez is kétélű: ha a történelmi indoklás nosztalgiaihoz és sérelmi politikához vezethet, a demográfiai alapú érv fatalizmusba csaphat át, miszerint az önálló egyetem ellenzői a magyar kisebbség megszűnését pártolnák. Ám Horváth Andor írásaiban ennek nyoma sincs, nála az egyetem létrehozása mindig egy előremutató megoldást jelképezett, és nem az etnikai ellenségeskedés ürügyét.

A harmadik érv tágasabb kontextusba emelte az egyetem ügyét, és országos szintű modernizációs kérdésként fogalmazta azt újra. Eszerint a kisebbségi felsőoktatási intézmény sikeres létrejötte egyszerre jelentené Románia európai integrációját (nyugativá válását) és a romániai demokrácia új, fejlettebb paradigmájának beköszöntését. Horváth Andor számára különösen fontos volt a problémának ilyen jellegű keretezése: meglátásában az egyetem fölötti esetleges politikai kiegyezés túlmutatna az egyszerű intézményalapítás kérdésén, és egy konszenzuális demokrácián, illetve kölcsönös állampolgári bizalmon alapuló fejezetet nyitna az ország történelmében. Egy ilyen kiegyezés szerinte azt mutatná a magyar és román ajkú közvélemény számára, hogy az 1996-os választások utáni román kormány – a nemzeti-kommunizmust és posztkommunista nacionalizmust elhagyva – „csakugyan másként gondolkodik, másként cselekszik, és programjába beletartozik a kisebbségek teljes jogegyenlősége”.²¹ Hogy miért tenne így a román politikai vezetés? „Érdekből, vagyis a politika örök alapkövetelménye szerint: nem egyszerűen értünk, hanem azért, mert így kívánja meg a román társadalomfejlődés jövője.”²² A *Revista 22*-ban közölt cikkében ismét hatásosabban fogalmaz: „Az autonóm egyetem ügye a román demokrácia próbaköve. A román demokrácia számára ez a kérdés talán még fontosabb is, mint a magyar kisebbségnek. [...] Ez an-

nak a nyilvános elfogadását jelentené, hogy számbeli arányából és az egyenlő esélyek elvéből kifolyólag a magyar kisebbségnek joga van a saját egyeteméhez. Akik ezt megkérdőjelezzik, azok megakadályozzák a román demokráciát abban, hogy leküzdje az elmúlt 70 év demokráciaellenes nacionalizmusának örökségét.”²³

Ez a provokációval is szinte felérő megfogalmazás nem csupán Horváth Andor közírói bátorságát jelzi, hanem magabiztosságát arra nézve, hogy szerinte mi képvisel európai értéket, és merre kell haladnia a demokráciának. Ebben az esetben is látható, hogy ez az érvelési irány miként fordítható át a vádaskodás fegyverévé az „európaiság” és „modernség” meghatározása fölött lefolytatott harcban – ám Horváth Andor nem antagonizáló, hanem integratív szándékkal használta. A román nyelvű cikkből egyértelművé válik, hogy az egyetemmel kapcsolatos kérényt és az országra vonatkozó diagnózist egy személyként nyújtja be a kulturális értelemben vett kisebbségi magyar és a társadalmi-jogi értelemben vett román állampolgár. Egyszerre jelezve, hogy szerinte a kisebbségi érdekérvényesítés azonos a romániai demokrácia érdekével. Azonban az országos vita fokozatos radikalizálódása folytán a BBTE „multikulturalizmusát” kiáltották ki belföldön és külföldön is az európaiság kizárólagos hordozójának. Ezzel a Horváth Andor és a hozzá hasonlók által képviselt összetett álláspont, amely másként képzelte el a korszerűséget, a konszenzust, illetve magát a multikulturalizmust is, elveszítette helyét és meggyőző erejét a romániai kétnyelvű nyilvánosságban – s emiatt az „egyetem kérdése mára csendbe borult”.²⁴

Horváth Andor és a modern Egyetem kihívásai

■ Az erdélyi magyar egyetem kérdése és ennek érdekében vállalt közéleti szerep mellett Horváth Andor számára létezett egy egészen más dimenzió is az egyetemről való gondolkodásban. Ebben bizonyára szerepet játszott az a felismerés, hogy a kisebbségi kultúra fenntartásának szándékát ki kell egészítenie (ellensúlyoznia?) egy univerzálisan és elméleti szinten mozgó felkészülésnek: az Egyetem kritikai megalapozásának. Miközben arra törekszünk, hogy egy történelmileg és földrajzilag meghatározott partikulás helyzetben létrehozunk vagy megreformáljunk egy intézményt – fontos „másként is beszélni, mint a politikai aktualitás módján”, és hasznos elgondolkozni azon, hogy mi az Egyetem, általánosan értve.²⁵ Legyen-e társadalmi avagy gazdasági célja, haszna, s amennyiben igen, mi legyen az? Milyen minták, koncepciók és gyakorlatok állnak rendelkezésére egy erdélyi egyetemnek, legyen az a BBTE, a Sapientia vagy egy remélt jövőbeli önálló intézmény? Ennek a kérdéskörnek a kielemezésére Horváth Andor egy tematikus *Korunk*-számot állított össze 2000 szeptemberében *Egyetem – egyetemesen* címmel. Ebben az önreflexió fontosságára és a fennálló minták kritikai befogadására hívja fel a figyelmet: „Érdemes tudomásul vennünk: ha az a célunk, hogy – tudásban és műveltségben – ott tartsunk, ahol mások tartanak, ha hozzájuk hasonlóan kívánunk foglalkozni jövőnk tervezésével, akkor számolnunk kell azzal, ahogyan ők a jelenleg működtetett – általunk áhított – eszközök birtokában elégedetlenek és nyugtalanok.”²⁶

A lapszámban a felkért szerzőkön kívül Horváth Andor három fordítást is közölt – Sorin Antohi, Claude Karnoouh és Jacques Derrida egy-egy szövegét a modern Egyetem válságairól. Választása jelzésértékű volt: a fordítások révén ugyan átengedte az elemzés jogát és munkáját a kiszemelt gondolkodóknak, de a magyar olvasóközönségnek a saját megfogalmazásában és értelmezésében akarta prezentálni meglátásaikat. Ezekkel a szövegekkel az erdélyi magyar nyilvánosságból hiányzó állásfoglalásokat és kérdéseket szándékozott bevezetni, s ezáltal kiszélesíteni a „politikai aktualitás” szokványos ösvényén haladó vitákat. Ugyanakkor a három esszé kapcsán az Egyetemről szóló közel egy évszázados európai dialógusba is bekapcsolta a *Korunk* olvasóit, olyan klasszikus szövegek érvelését ismertetve,

mint Immanuel Kantnak *A fakultások vitája (Der Streit der Fakultäten, 1798)*, Friedrich Nietzschétől a *Művelődési intézményeink jövőjéről (Über die Zukunft unserer Bildungs-Anstalten, 1872)* vagy Martin Heideggernek *A német egyetem önmegnyilatkozása (Die Selbstbehauptung der deutschen Universität, 1933)* című hírhedt rektori beszéde. Horváth Andor szerkesztői és intellektuális bártorságát mutatja, hogy nem riadt vissza olyan kritikai szövegek lefordításától, amelyeket nemcsak hogy nehezen lehetett volna felhasználni az önálló magyar egyetem ügyéért folytatott politikai vitában, hanem amelyek – Karnoouh és Derrida esetében – egyenesen megkérdőjelezték azokat a nyugati példákat, amelyeknek a szimbolikus birtoklásáért Romániában és egész Kelet-Európában folyt a harc.

A Sorin Antohi által jegyzett esszé (*A 2000. év nemzedéke*) a romániai felsőoktatás 1989 utáni első diktatúramentes évtizedét tekinti át, azt vizsgálva, mennyire azonosultak a nyugati normákkal a román egyetemek és egyetemi oktatók. A történész diagnózisa lesújtó, mivel szerinte a nyugati irányultság felszíne alatt „tetten érhető az autodidakta elszólása, a külföldet majmoló hóbortja, a szakma jótékony felvigyázása nélkül felnőtte vált ember önteltsége”.²⁷ Ezzel szemben Antohi „mélyreható, kiegyensúlyozott, tényleges változást” sürget, vagyis a román tudományos élet „kritikai felzárkózását a nemzetközileg használatos stílusokhoz és normákhoz”.²⁸ Amint oly gyakran, ha értelmiségi tekintélyek az elmaradás miatt ostorozzák saját népüket, nincs tisztázva sehol a szövegben, milyenek is lennének ezek a követendő nyugati minták – és főleg, hogyan is lehetne átvenni őket. Ettől eltekintve Antohi pontosan rávilágít a mimetikus viselkedés rákfenéjére, és Horváth Andor valószínűleg az esszében összefoglalt helyzetjelentés miatt találta hasznosnak lefordítani.

A francia antropológus, Claude Karnoouh esszéje (*Jegyzetek az egyetem válságáról*) éles kontrasztban áll Antohi szövegével, amennyiben a Nyugat és az Egyetem 1945 utáni mély válságáról szól – diagnózisa univerzálisan lesújtó tehát. Az általános elbizonytalanodásként és szellemi válságként megnevezett állapotot Karnoouh szerint a háború utáni tudományos-műszaki, illetve társadalmi és gazdasági átalakulás okozta. Ebben az új korszakban az állami intézmények és a gazdasági hatalom képviselői „nem csinálnak többé titkot abból, hogy az egyetemet mindenestül alá akarják vetni a maguk közvetlen szükségleteinek”.²⁹ Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy a hallgatókat nem a kritikai gondolkodásra tanítják, hanem „olyan eljárások kivitelezésére, amelyek el is évülnek, mihelyt a bennük rejlő közvetlen igazság érvényesült”. Mindez azt eredményezi, hogy az egyének uniformizálódnak: „faragatlan állampolgárokká és engedelmes fogyasztókká válnak”.³⁰ Karnoouh szerint a válságból kiutat jelentene, ha ismét elfogadnánk Nietzsche azon meglátását, hogy a „kultúra mindenekelőtt haszontalan, vagy időszertlen, [azaz] nem olyan ismeretek tömkelege, amelyeket a gazdaság és a politika, a közös magánérdekű hatalom egyszerűen fel tud használni”.³¹ Továbbá a megoldáshoz közelebb vinne, amennyiben Heidegger tanácsa szerint elfordulnánk a „műszaki tudomány s a világ általános matematizációja előidezte »beállítástól« (*Gestell*)”, és visszatérnénk a „haszontalan és szabad spekulációhoz”.³² Am Karnoouh esszéjéből, amely egyszerre homályosan ingerült és cinikusan lemondó, nem derül ki, hogy mi is az a „lényeg, ami kivonult a világból”, válságot okozva. Továbbá az sem, hogy a nosztalgiával emlegetett „haszontalan kultúra” és „szabad spekuláció” elérhető-e és vonzó-e olyanoknak, akik nem tartoznak egy szűk elithez. Végül Karnoouh arról sem nyilatkozik, hogy visszafordíthatatlan folyamatokról van szó, vagy lát némi reményt a válság megoldhatóságára.

A tematikus lapszám kontextusában Antohi és Karnoouh szövegei érdekes feszültségben vannak egymással: a tökéletlen adaptálás válsága Kelet-Európában és az adaptálandó minta válsága Nyugaton; az előrehaladás sürgetése Antohinál és a visszatérés ajánlata a francia antropológusnál; a professzionalizáció dicsérete

egyiknél, és elátkozása a másíknál. A szövegek társításával Horváth Andor remekül érzékeltette a *Korunk* olvasójával az önreflexív és kritikai felzárkózás folyamatában rejlő dilemmákat és ellentmondásokat. A harmadik fordításával pedig mint ha kiutat ajánlott volna fel a létrejött feszültségből: egy olyan szöveget, amely a szintézise révén túlhalad a korábbi ellentéteken, és – ha egyszerű megoldást ugyan nem is, de – egy nyitottabb, bölcsebb, eredményesebb gondolkodási módot vázol fel.

A lefordított szöveg (*Az Egyetem neveltjei: az ész-princípium és az egyetem eszméje*) a francia filozófus Jacques Derrida egyik beszéde, amit az amerikai Cornell Egyetemen mondott 1983-ban.³³ Közvetlen funkcióját nézve a szöveg Derrida vendégtanári előadásaként született, de benne egy tágabb oktatáspolitikai kontextusra és a Karnouh által komoran ábrázolt válságra reagál. Horváth Andor választása annyiban is releváns volt, hogy a szóban forgó esszé egy aktivista-szervező és intézményalapító Derridát mutat meg annak a magyar közönségnek, amely csupán a dekonstrukció filozófusaként ismerhette eladdig. Ugyanis az 1970-es évek végén más francia filozófusokkal együtt Derrida nyíltan fellépett a középiskolai filozófia oktatását célzó Haby-reform ellen, és közösen megalapították a GREPH (Groupe de Recherches sur l'Enseignement Philosophique) kutatócsoportot. 1983-ban pedig közösen elindították a Nemzetközi Filozófia Kollégiumot (Collège international de philosophie, CIPH), amely szándékuk szerint egy „nyilvánosabb, egyetemesebb, nyitottabb” intézmény kívánt lenni, mely a „kísérletezésnek, a kutatásnak, a tanításnak, minden olyan vitának a helye lehet, amelyben minden aktuális intézmény képviselői részt vehetnek”.³⁴ Az amerikai beszéd ilyen módon egy konkrét intézményalapításra és a hozzá fűzött reményekre is reflektál.

Teszi mindezt egy Derridától várható elvont és metaforikus fogalmakkal operáló dimenzióban. Az emberi értelemre vonatkozó klasszikus arisztotelészi felosztással kezd: a nyitott szem és a látás révén működik a tudás, a csukott szem és a hallás révén jön létre a tanulás, emlékezés. Az Egyetem tehát az a hely, „ahol tudunk tanulni és ahol megtanulunk tudni”. Adja magát a kérdés, hogy milyen ritmus szerint kell az Egyetemnek látnia, és mikor kell ezt a látást elzárnia, hogy önmagába forduljon. Horváth Andor így fogalmazza át a dilemmát: „Hogyan oldhatja fel az Egyetem az egyre növekvő információdömping mindig-látásának kényszere és a látottakra való reflektálás szükségessége közötti feszültséget?”³⁵ Derrida célja nem az, hogy feloldja ezt a feszültséget, vagy megoldásokat ajánljon a válságra, hanem hogy felfedje számunkra az egyetem alapításában, lényegében és működésében levő kettőséget.

A közös nevezőt az észprincípium kielemezésében találja meg, ugyanis az Egyetem lényegét ennek követésében határozhatjuk meg: egyszerre kell az észprincípiumnak felelni és róla felelni. Hagyományosan azonban az Egyetemet az előbbihez köthető gyakorlat uralta: „Az ész-princípium felhívására válaszolni annyi, mint megadni az okot/értelmet, értelmesen magyarázni az okokból az okozatokat. Az ész-princípium modern kori uralma kéz a kézben haladt a képzet formájában jelen levő tárgy, valamely alany előtt elhelyezett értelmezésével. Ez az alany, az önmagában bizonyos ember, aki Én-t mond, ily módon megszerzi magának a technikai uralmat minden létező fölött.”³⁶ Ennek megértése annyiban fontos, hogy megkérdőjelezi egyfelől a műszaki, másfelől az elméleti, tudományos vagy értelmes (*rationalnel*) vetületek, a „célirányos kutatás”, avagy „alapkutatás” között feltételezett különbségeket – hiszen „az objektív tudás, az értelem-elv, az igazsághoz való bizonyos metafizikai determináltság lényegi rokonságban áll egymással”.³⁷ Derrida emiatt figyelmeztet a – Nietzsche és Heidegger nyomán Karnouh által visszasírt – diszciplináris hierarchia veszélyére. Ebben a klasszikus hierarchiában a „csúcson az elméleti tudás áll – aki pedig birtokában van e tudásnak, amely mindenkor az okok és az alapelv tudása, az a dolgozó társadalom vezére, fölötté áll

a kétkezi munkásnak, aki tudás nélkül cselekszik, ahogyan a tűz lobog”. Mindez pedig „nem látható célok szolgálatához, a kaszt, az osztály, a céh hatalmának helyreállításához vezethet”.³⁸

Derrida ezért az Egyetem másik funkciójára hívja fel a figyelmet, hogy ellensúlyozni tudjuk vele az értelem-elv túlságosan magabiztos és szigorú követését – s hogy legalább időnként szükségszerűen kibillentsük. Ez a kiegyensúlyozó felelősség az „ész-princípium lényegét fogja vallatóra, az alapozás, az őselv értékeit és igyekszik e kérdezés minden lehetséges következtetését levonni”. Továbbá „ki kell fürkésznie a célirányos ész minden cselét, annak útját-módját, ahogyan ilyen vagy olyan program részeként közvetve eltulajdonítanak, kamatoztatnak egy látszólag érdektelen kutatást”.³⁹ Az Egyetemhez tehát kettős gesztus tartozik: „biztosítani a szakértelmet, az Egyetem legkomolyabban vett hagyományát”, de egyúttal a lehető legtovább menni az Egyetemet megalapozó gondolkodás megkérdőjelezésében. Ezt a kettősséget pedig nehéz vállalni, „mert egyidejűleg kell ébren tartania a hagyományt és nyitnia a vállalt programon túl, vagyis annak irányában, amit jövőnek neveznek”.⁴⁰

Hol találkozik az Egyetem és az egyetem

■ Horváth Andor kifejezett szándéka volt, hogy az Egyetemről kifejtett elméleti gondolkodás és az erről összeállított szövegek a konkrét, erdélyi intézmények újraértelmezéséhez és reformjához nyújtsanak segítséget. Nem mintákat és programokat fordított le, a kiválasztott esszék inkább „előzetes figyelmeztetések, az éberség protokollumai egy új *Aufklärung* érdekében arról, hogy mit kell látni, szem előtt tartani”.⁴¹ Érdemes tehát magának Horváth Andornak a fentebb bemutatott érveit visszaolvasni a derridai megvilágításban – és az önálló vagy nem önálló, állami vagy nem állami, jelenbeli vagy jövőbeli erdélyi magyar egyetem alapértelmezett célirányosságait dekonstruálni. Elsőként: a pozitív intézményi precedens megalkotása, a folytonosság hangsúlyozása és a történelmi igazságosság kikövetelése – a Derrida által „emlékezésnek” nevezett gyakorlat – mellett, illetve ellenére, figyelni kell arra, hogy mindez ne fedje el az intézmény jelenét és jövőbeli lehetőségeit. Másodikként: ha egy felsőoktatási intézmény (egyik) célját az adott közösség demográfiai fennmaradása és kulturális reprodukciója határozza meg, vigyázni kell, hogy ne változzon fegyverré a nemzetépítési arzenálban, és élve maradjon a „hagyományokat” megkérdőjelező kritikai funkció. Harmadikként: amennyiben egy intézmény a demokrácia, Európa, a modernizáció, a kisebbségi érdekérvényesítés, a „multikulturalizmus” ikonikus bizonyítékává válik, reflektálni kell ennek az esetleges mimetikus jellegére és vigyázni az intézmény berkeiben létrehozandó demokráciára, moderniségre és a Nemzetközi Filozófia Kollégiumhoz hasonló nyitottságra. Másként fogalmazva, az Egyetem felől átgondolt egyetemnek egyszerre kellene különböző módon célirányosnak lennie: a globalizált kapitalizmus idejére érzékeny, egyetemesen modern tudományos intézmény, a globalizáció idejétől eltávolodott belső emlékezeti időben mozgó kisebbségépítő intézmény és mindezekre reflektáló metaműhely. Az ugyan nem biztos, hogy maga Horváth Andor is így hozta volna össze a fordításaival felvetett szempontokat a saját közéleti írásaival – de az már valószínű, hogy ilyen és ehhez hasonló alapvető kérdések vizsgálatára ösztönözte volna olvasóit.

■ JEGYZETEK

1. Horváth Andor: *Svédnek Romániában*. In: Uő. és Kántor Lajos: *Határjegyek*. Felsőmagyarország Kiadó, Miskolc, 2000. 123.
2. Lásd például a *Magyar Kisebbség* című folyóirat 1995-ös indulását vagy Vincze Gábor: *A romániai magyar kisebbség történeti kronológiája, 1944-1953*. Teleki László Alapítvány, Bp.–Szeged, 1994.
3. Lásd a *Korunk* 1995/7. *Befejezett háború – befejezetlen béke* c. tematikus számát vagy Stefano Bottoni: *Sztálin a székelyeknél. A Magyar Autonóm Tartomány története (1952–1960)*. Pro-Print, Csíkszereda, 2008.

4. Egy korai hozzászólásért lásd Clark Kerr: *The Uses of the University*. Harvard University Press, Cambridge, Mass., 1963. Egészen friss elemzésért lásd Yehuda Elkana – Hannes Klöpfer: *The University in the Twenty-first Century: Teaching the New Enlightenment in the Digital Age*. CEU Press, NY-Bp., 2016.
5. Például Horváth István: *Facilitating Conflict Transformation: Implementation of the Recommendations of the OSCE HCNM to Romania, 1993-2001*. CORE, Hamburg, 2002; Magyar-Vincze Enikő: *Battlegrounds of Identity Politics: Nationalising Universities in a Multicultural Context*. Institut für die Wissenschaften vom Menschen, 2006; Uő: *Imposibilitatea de a vorbi altfel*. Revista 22, 1998. szeptember 22–28.
6. *A romániai magyar főiskolai oktatás: múlt, jelen, jövő*. Bolyai Társaság, RMDSZ, 1990.
7. Horváth Andor: *Tanulmányok, menet közben*. Magyar Kisebbség 1997/9-10.
8. Horváth Andor: *Mihez kezd a politika...* Korunk 1997/1. 13.
9. Fábrián Gyula: *A nemzeti kisebbségi jogok biztosításának alakulása Romániában (1918–2018)*. Acta Univ. Sapientiae Legal Studies 2018/2. 224.
10. Cotidianul 1998. július 31. A multikulturalizmus liberális elméletének legszínvonalasabb kidolgozását lásd Will Kymlicka: *Multicultural Odysseys*. Oxford University Press, Oxford, 2008. Romániai recepcióját lásd Salat Levente: *Etnopolitika: a konfliktustól a méltányosságig*. Mentor, Mvhely, 2001.
11. Lásd Cs. Gyimesi Éva Andrei Margához írott nyílt levelét a Szabadság 1997. december 12.-i számában.
12. *Másként is beszélni. Horváth Andor egyetemről, fordításról*. Kérdezett Dánél Mónika és Gál Andrea, Lk.k.t. 2001/5. 104–108.
13. *Romániai Magyar Szó* 1997. febr. 5
14. Horváth Andor: *Profesie și politică*. Revista 22 1997. április 29. – május 5. 13–14.
15. Horváth Andor: *Távlat és történelem*. Korunk 1995/7. 33.
16. Magyar Nándor László: *Universitas és környezete. A magyar egyetem-eszme beágyazottsága a kisebbségi elitek diszkurzusába*. Szabadság 1997. febr. 10.
17. Erre tettem kísérletet a Közép-európai Egyetemen megvédett mesteri diplomamunkámban: *Majority-minority relations in Romania: discursive change without structural transformation, discourse analysis of debates about multiculturalism and minority higher education (1997-2000)*. Letölthető: http://www.etd.ceu.hu/2013/laszlo_szabolcs.pdf
18. Kántor Zoltán: *Nationalizing Minorities and Homeland Politics*. In: *Nationalism and Contested Identities: Case Studies on Romanians and Hungarians*. Szerk. Trencsényi, Petrescu, Iordachi, Regio Books-Polirom, Bp.-Iași, 2001. 249–274.
19. Horváth Andor: *Távlat és történelem*. i.m. 34.
20. Horváth: *Profesie și politică*. i.m. 13.
21. Horváth: *Tanulmányok...* i.m.
22. Horváth: *Mihez kezd a politika...* i.m. 14.
23. Horváth: *Profesie și politică*. 14.
24. *Másként is beszélni...* i.m.
25. Uo.
26. Horváth Andor: *Az egyetemig – és tovább*. Korunk 2000/9. 4.
27. Sorin Antohi: *A 2000. év nemzedéke*. Korunk 2000/9. 28.
28. Uo.
29. Claude Karnoouh: *Jegyzetek az egyetem válságáról*. Korunk 2000/9. 57.
30. Uo. 59.
31. Uo. 56.
32. Uo. 58.
33. Az eredeti francia cím: *Les pupilles de l'Université. Le principe de raison et l'idée de l'Université*. Az angol cím próbálja követni a forrásnyelv magyarul visszaadhatatlan szójátékát: *The Principle of Reason: The University in the Eyes of Its Pupils* (fordította Catherine Porter és Edward P. Morris), *Diacritics* 1983/3. 2–20.
34. Orbán Jolán: *Parerga: Derrida Kant-olvasata*. Világosság 2005/2–3. 108.
35. *Másként is beszélni...* i.m.
36. Jacques Derrida: *Az Egyetem neveltjei: az ész-princípium és az egyetem eszméje*. Korunk 2000/9. 17.
37. Uo. 19.
38. Jacques Derrida: *Az Egyetem neveltjei II*. Korunk 2000/10. 60.
39. Uo. 56.
40. Uo. 57.
41. Uo. 60.